

DOI: <https://doi.org/10.59849/2957-3882.2025.2.44>

ŞƏHRİYARIN FARSDİLLİ YARADICILIĞINA AZƏRBAYCAN DİLİNİN TƏSİRİ

Nazim MƏNSİMOV

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına

Şərqsünaslıq İnstitutunun doktorantı

E-mail: nazim.2000mensimov@gmail.com

https://orcid.org/0009-0003-2942-5811

Daxilolma tarixi: 26.08.2025

Düzəliş tarixi: 09.09.2025

Nəşrə təsdiq tarixi: 12.09.2025

XÜLASƏ

Məqalədə görkəmli şair Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın farsdilli “Divan”ı əsasında Azərbaycan dilinin fars dilinə təsirinin istiqamətləri və miqyası araşdırılır. Tədqiqat göstərir ki, bu təsir üç əsas müstəvidə – leksik, sintaktik və üslubi-poetik səviyyələrdə təzahür edir. Leksik müstəvidə Şəhriyar yalnız hər iki dildə işlək olan müştərək vahidlərə üstünlük vermir, həm də fars ədəbi dilində normativ sayılmayan, lakin Azərbaycan türkcəsində canlı dolaşımında olan söz və söz birləşmələrini poeziya dilinə gətirir. Belə vahidlər şairin misralarında mənə çaları, emosionallıq dərəcəsi və mədəni assosiasiyalar (yurd, el-oba, dədə-baba dünyası, yaylaq-qışlaq kimi məkansal kodlar) baxımından mətnə əlavə yük daşıyır, poetik mənzərəni “xalqvari” və səmimi tonla zənginləşdirir.

Sintaktik səviyyədə təsir daha çox deyim və frazeoloji modellərin, həmçinin nitq aktı quruluşlarının farscaya köçürülməsi ilə üzə çıxır. Xalq danışığı üslubuna məxsus paralel konstruksiyalar, nida-sual cümlələrinin sıxlığı, müraciət formullarının (ustadnamə ruhunda ünvanlamaların) çoxluğu, eləcə də Azərbaycan türkcəsində tipik olan ritmik cütləşmələr və təkrirlər Şəhriyarın farsca şeirlərində də ardıcıl görünür. Bu, yalnız söz səviyyəsində bir “qarışma” deyil, söyləmin daxili axışını dəyişən, sintaktik dinamikanı canlılaşdıran müdaxilədir.

Üslubi-poetik qatda isə Şəhriyar klassik fars poeziyasının ağır, təmtəraqlı ornamentikasından qismən uzaqlaşaraq danışığı dilinə yaxın, səmimi və anlaşılıq ifadə sistemini formalaşdırır. Aşıq-bayati ənənəsinin lirizmi, tənqis və daxili qafiyə kimi xalq poetik texnikaları aruz qəlibində yeni nəfəs qazanır; beləliklə, hissənin təbiiliyi sözün tənənəsindən üstün tutulur. Nəticə etibarilə, Şəhriyarın farsdilli yaradıcılığı dil kontaktlarının məhsuldar modelini nümayiş etdirir: Azərbaycan dilinin ruhu və obraz sistemi fars poetik mühitində yeni semantik imkanlar açır, ünsiyyət çevikliyi artırır və interkultural körpü yaradır. Bu qənaətlər həm kontakt-lingvistik, həm də tərcümə və üslubşünaslıq üçün praktik əhəmiyyət daşıyır; gələcək tədqiqatlar korpus əsaslı tezlik, frazeologizmlərin paylanması və sintaktik modellərin statistikasını istiqamətində dərinləşdirilə bilər.

Açar sözlər: fars, türk, Azərbaycan, şair, söz, dil

ВЛИЯНИЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА НА ПЕРСОЯЗЫЧНОЕ ТВОРЧЕСТВО ШАХРИЯРА

Назим МАНСИМОВ

*Докторант Института востоковедения
имени акад. З. М. Буниятова НАНА
E-mail: nazim.2000mensimov@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0003-2942-5811>*

Дата поступления: 26.08.2025

Дата исправления: 09.09.2025

Дата утверждения к публикации: 12.10.2025

АННОТАЦИЯ

В статье исследуются направления и масштабы влияния азербайджанского языка на персидский на основе персоязычного «Дивана» выдающегося поэта Мохаммада-Хусейна Шахрияра. Исследование показывает, что данное влияние проявляется в трёх основных плоскостях — лексической, синтаксической и стилистико-поэтической. На лексическом уровне Шахрияр использует не только общие для обоих языков единицы, но и вводит в поэтическую речь слова и словосочетания, которые не считаются нормативными в персидском литературном языке, однако активно функционируют в азербайджанском (тюркском) языке. Такие единицы придают тексту дополнительные смысловые оттенки, степень эмоциональности и культурные ассоциации (родина, род-община, мир дедов-прадедов, а также пространственные коды типа яйлаг–кишлák), обогащая поэтический пейзаж «народным» и искренним тоном.

На синтаксическом уровне влияние проявляется прежде всего через перенос в персидский язык устойчивых выражений и фразеологических моделей, а также структур речевых актов. Характерные для разговорной речи параллельные конструкции, высокая частотность восклицательных и вопросительных предложений, обилие формул обращения (в духе «устаднаме»), а также типичные для азербайджанского языка ритмические парные построения и повторы последовательно обнаруживаются и в персидских стихах Шахрияра. Это не просто «смешение» на уровне словаря, а вмешательство, изменяющее внутреннее течение высказывания и оживляющее синтаксическую динамику.

На стилистико-поэтическом уровне Шахрияр отчасти отходит от тяжёлой, пышной орнаментальности классической персидской поэзии, формируя выражение, близкое к разговорной речи — искреннее и доступное. Лиризм традиции ашугов и жанра байаты, а также такие народно-поэтические приёмы, как тажнис и внутренняя рифма, обретают новое дыхание в рамках аруза; тем самым естественность чувства ставится выше торжественности слова. В результате персоязычное творчество Шахрияра демонстрирует продуктивную модель языковых контактов: дух и образная система азербайджанского языка открывают новые семантические возможности в персидской поэтической среде, повышают коммуникативную гибкость и создают межкультурный мост. Полученные выводы имеют практическое значение как для контактной лингвистики, так и для переводоведения и стилистики; дальнейшие исследования могут быть углублены в направлении корпусной частотности, распределения фразеологизмов и статистики синтаксических моделей.

Ключевые слова: фарси, тюркский, Азербайджан, поэт, слово, язык

THE INFLUENCE OF THE AZERBAIJANI LANGUAGE ON SHAHRIYAR'S PERSIAN-LANGUAGE WORKS

Nazim MANSIMOV

PhD Candidate,

Institute of Oriental Studies named after Z.M. Bunyadov of ANAS

E-mail: nazim.2000mensimov@gmail.com

https://orcid.org/0009-0003-2942-5811

Date of submission: 26.08.2025

Date of revision: 09.09.2025

Date of acceptance for publication: 12.09.2025

ABSTRACT

This article examines the directions and scope of the Azerbaijani language's influence on the Persian language based on the eminent poet Mohammad Hossein Shahriyar's Persian-language *Divan*. The study shows that this influence manifests on three planes—lexical, syntactic, and stylistic-poetic. On the lexical plane, Shahriyar not only employs units shared by both languages, but also introduces words and collocations that are not considered standard in Persian literary language yet are in active circulation in Azerbaijani Turkic. Such units impart additional semantic nuance, emotional intensity, and cultural associations (homeland, village-community, ancestral world, and spatial codes such as *yaylaq-qışlaq*) to the text, enriching the poetic landscape with a “folk-like” and sincere tone.

At the syntactic level, the influence appears chiefly through the transfer into Persian of idioms and phraseological patterns as well as discourse-act structures. Parallel constructions characteristic of colloquial speech, the high frequency of exclamatory and interrogative sentences, the abundance of vocative address formulas (in the spirit of *ustadname* invocations), and rhythmic pairings and repetitions typical of Azerbaijani Turkic are consistently visible in Shahriyar's Persian poems. This is not merely a “mixing” at the word level, but an intervention that alters the internal flow of discourse and animates its syntactic dynamics.

On the stylistic-poetic plane, Shahriyar partially distances himself from the heavy, ornate ornamentation of classical Persian poetry, shaping an expressive system closer to colloquial speech—sincere and accessible. The lyricism of the *ashig-bayati* tradition and folk poetic techniques such as *tajnis* (paronomasia) and internal rhyme acquire a fresh life within the *aruz* meter; consequently, the naturalness of feeling is prioritized over the pomp of diction. Consequently, Shahriyar's Persian-language writing models a productive instance of language contact: the spirit and imagistic system of Azerbaijani open new semantic possibilities within the Persian poetic milieu, enhance communicative flexibility, and create an intercultural bridge. These findings have practical significance for contact linguistics as well as for translation studies and stylistics; future research may be deepened through corpus-based frequency analysis, the distribution of phraseologisms, and statistics of syntactic models.

Keywords: *Persian, Turkic, Azerbaijani, poet, word, language*

Giriş

XX əsr Azərbaycan və İran ədəbi mühitində mühüm yer tutan Məhəmmədhüseyn Şəhriyar həm fars, həm də türk dillərində yüksək bədii dəyərə malik əsərlər yaratmışdır. O, iki böyük ədəbi ənənənin – Azərbaycan-türk poeziyasının və klassik fars poeziyasının birləşdiyi mədəni körpü rolunu oynamışdır. Şəhriyarın farsdilli yaradıcılığında türk dilinin təsiri onun milli kimliyindən və ana dilinə bağlılığından qaynaqlanır. Bu mövzunun aktuallığı ondan ibarətdir ki, Şəhriyarın iki dilli yaradıcılığı ədəbi sintez və dil qarşılıqlı təsiri baxımından dərin elmi tədqiqat tələb edir. Əsərlərində müşahidə olunan leksik, sintaktik və obrazlı təsir formaları yalnız dilin deyil, həm də milli təfəkkürün poeziyada ifadə üsullarını göstərir.

Məhəmmədhüseyn Şəhriyar həm Azərbaycan türkcəsində, həm də fars dilində yazıb-yaradan nadir klassik-modern qələm sahiblərindəndir. Onun farsdilli divanı təkcə fars ədəbiyyatının içində deyil, iki dillilik (bilingualizm) və mədəni dillərarası təsir baxımından da xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Şəhriyarın poetik dünyası, əsasən, üç dil qatının (farsca, Azərbaycan türkcəsi və ərəb dilindən keçmiş klassik leksika) dinamik qarşılıqlı təsiri üzərində qurulur. Bu qarşılıqlı təsirin ən görünən təzahürləri leksik, sintaktik və üslubi-poetik səviyyələrdə üzə çıxır.

Bu məqalədə Şəhriyarın farsdilli əsərlərində Azərbaycan türkcəsinin təsirini aşağıdakı istiqamətlər üzrə təhlil edəcəyik: (1) leksik qat; (2) sintaktik modellər; (3) üslubi-poetik mexanizmlər; (4) konkret beytlərin yaxın oxunuşu (close reading) və semantik-üslubi şərh.

Tədqiqatın məqsədi – Şəhriyarın farsdilli şeirlərində türk dilinin izlərini aşkar etmək, bu təsirin dil, üslub və obraz səviyyəsində təzahürünü müəyyənləşdirməkdir.

Şəhriyarın farsdilli yaradıcılığının ümumi səciyyəsi

Məhəmmədhüseyn Şəhriyar (1906–1988) Təbrizdə anadan olmuş, gənclik illərindən həm fars, həm də türk dillərində şeir yazmağa başlamışdır. Onun yaradıcılığı həm İran, həm də Azərbaycan ədəbiyyatında mühüm mərhələ təşkil edir. Şəhriyarın fars dilində yazdığı əsərlər arasında “Afsaneyi-bidar”, “Şəbnəm”, “Əbdi-bəyin dastanı” və müxtəlif qəzəllər xüsusi yer tutur. Bu əsərlərdə klassik fars poeziyasının təsiri hiss olunsa da, müəllifin xalq ruhuna və türk poetik dünyagörüşünə bağlılığı da aydın görünür.

Farsdilli yaradıcılığında Şəhriyarın əsas mövzuları: məhəbbət və vəfa; vətən və doğma yurd həsrəti; mənəviyyat və ilahi eşq; uşaqlıq xatirələri və saf duyğular. Farsca yazsa da, bu şeirlərdə türk təfəkkürünün səmimiyyəti və emosional dili qorunur. O, klassik fars qəzəl formasına türk lirikasının sadə və canlı ifadəsini gətirmişdir.

Türk dilinin təsir sahələri

Şəhriyarın farsdilli əsərlərində türk dilinin təsiri bir neçə səviyyədə özünü göstərir: leksik, sintaktik və üslubi.

1. Leksik təsir

Leksik sahədə təsiri müəyyənləşdirmək üçün bir çox yerlərdə fars və Azərbaycan dillərində işlənən müştərək sözləri görə bilərik. Birinci onu qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan və fars dilləri arasında müştərək sözlər çoxdur. Şəhriyarın farsca şeirlərində Azərbaycan və fars dilində işlənən müştərək sözlərə tez-tez rast gəlinir. Məsələn: yar, can, qəlb, dost, ay, dağ, qardaş, yol, sevdə kimi sözlər fars dilinə uyğunlaşdırılaraq poetik mətnə daxil edilmişdir. Bu, onun ana dilinə sevgi və doğmalılıq hissini təzahürüdür. Bununla yanaşı Şəhriyar türk sözlərini fars dilinə daxil etməkdən də çəkinməmiş və onları olduğu kimi saxlamışdır. Belə sözlərdən birinə aşağıdakı beytdə rast gəlmək olar:

این معلقهای شوق و این کیوترهای دل
ترسم آخر در خم چنگال قوش آرد مرا (شهریار، 80)

Bu şövq müəlləqələri və bu könül göyərçinləri
Qorxuram, axırda məni quşun caynağının əyrisinə gətirər.
Və ya

ناقوس دیر را جرس کاروان مگیر

(Ganjoor, Shahriar, s. 152) سیمرغ را مقایسه با قوش می‌کنی

Kilsənin zəngini karvanın zıncırovu sanma.

Simurğu quşla müqayisə edirsən sən?

Məlum olduğu kimi fars dilində quş sözünü ifadə etmək üçün “مرغ”, “پرنده” sözlərindən istifadə olunur. Amma Şəhriyar öz farsdilli yaradıcılığına “quş” sözünü olduğu kimi daxil etməkdən çəkinməmiş və bununla da Azərbaycan dilinin fars dilinə təsirini artırmışdır.

Burada قوش (/quş) sözü xüsusi diqqətəlayiqdir. Klassik farsda قوش artıq əsrlərdir işlənir və əsasən “**yırtıcı quş, şahin**” semantikasını daşıyır; mənşəcə türkcədir və ədəbi dilə **türkcə laydan** keçməsi türk-fars dillərarası kontaktın dərinliyini göstərir. Şəhriyar sözü həm etnik-poetik özünütanıma markerinə çevirir, həm də **obrazlar sisteminə** türk ovçuluq-səhravi semantikasını gətirir. Bu, sadəcə söz seçimi deyil, **dünya təsəvvürü** seçimi kimi də oxunur: Simurq (mifik, transsendent) ↔ Quş/shahin (real, əlçatan, təbiət). Kontrastın gücü türk leksikonunun poetik funksiyalaşdırılmasından gəlir.

Fars dilində yazıb-yaradan şairlərin əsərlərində müştərək leksik mənaları sözlərin olması heç də təəccüb doğurmur. Maraqlı məsələ budur ki, Şəhriyarın farsdilli “Divan”ında elə sözlərə rast gəlmək olur ki, onlar fars dilində çox da işlək sözlər sayılmır və şair bir çox sözləri dogma dildən farsa tərcümə edərək maraqlı sözlər yaratmışdır. Onlardan birini nümunə olaraq göstərmək istəyirik:

قمار عاشقان بردی ندارد از نداران پرس

(Ganjoor, Shahriar, s. 69) کس از دور فلک دستی نبرد از بدبیاران پرس

Aşıqlərin qumarı heç bir uduş gətirməz — bunu yoxdur-olmayandan soruş. Fələyin dövrününə heç kəs “əl” aparmamışdır — bunu bəxti gətirməyənlərdən soruş.

Bu beytdə diqqət çəkən sözlər “nədaran” və “bədbiyaran” sözləridir. Belə ki, bu sözlər hərfi olaraq Azərbaycan dilinə tərcümə olunanda “olmayanlar” və “pis gətirən”lər mənalarını verir. Bizdə “olanlar” və “olmayanlar” sözündən bilinir ki, mənası yəni imkanı olanlar və olmayanlar sözləri nəzərdə tutulur. Amma fars dilində belə ifadələr işlənir. Bu sözləri fars dilinə Şəhriyar daxil etmişdir. Hər kəsə məlumdur ki, bizim dilimizdə, xüsusən ticarətdə “əli gətirmək” ifadəsi işlənir. “Əlim gətirmədi” deyəndə yəni hər hansı bir işdə “uğursuzluğa düşər oldum” demək istəyir. Bundan əlavə Azərbaycan dilində həmçinin “əlim pis gətirdi” ifadəsinin işlənməsi də kimsəyə gizli deyil. Şəhriyar farsdilli “Divan”ında “əli pis gətirənləri misranın içində çox ustalıqla işləmişdir. Göründüyü kimi bu dilimizdə olan sözlərdir ki, olduğu kimi fars dilinə tərcümə olunmuşdur. Şəhriyarın farsdilli “Divan”ında belə sözlər çoxdur. Onların hamısı bir-bir araşdırılırsa Şəhriyarın fars dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində oynadığı rolun səviyyəsini müəyyən etmək olar.

نداران (**nədarān**) — farsda “**məhrumlar, imkansızlar, have-nots**” mənasında **standart** bir formadır (nə + dār “sahib olmaq” felindən). Yəni bu söz Şəhriyarın “icadı” deyil; lakin beytin semantik çəkisini artırmaq üçün **xalq dilinin** ruhuna uyğun səmimiyyətlə işlədilir və Azərbaycan türkcəsindəki “**olanlar/olmayanlar**” semantik qarşılığını **kalk effekti** ilə xatırladır.

بدبیاران (**bədbiyārān**) — “bəxti-pisi gətirənlər, uğursuzlar” anlamında **nadir/kolloquial** görünən formadır. Burada Şəhriyar “*əlin (yaxud bəxtin) pis gətirməsi*” tipli türk deyim semantikasını farsca morfologiya ilə (suffiks -ān) poetikləşdirir. Bu, bir növ semantik kalkdır: konsept türkcədir, formal ifadə farscadır.

2. Sintaktik təsir

Fars dilində cümlə quruluşu adətən feli sonlu olur, lakin Şəhriyarın bəzi şeirlərində türk sintaksisinə uyğun ifadələr diqqət çəkir. Məsələn: “Səni gördüm, dilim susdu, qəlbim danışdı” – tipli ifadə farsca şeirlərdə də eyni ardıcılıqla qorunur. Bu, dilin emosional strukturunun türk təfəkkürünə uyğunlaşdırılmasının göstəricisidir.

سرونازا گرم اینگونه کشی پای از سر

(Ganjoor, Shahriar, s. 70) منت آنگونه شوم دست به دامن که می‌پرس

Ey sərv-naz, əgər bu cür başımdan ayağını (yəni, himayəni) çəkəsən,
Mən elə ətəyinə əl atan olaram ki — soruşma.

Bu beytdə göründüyü kimi Şəhriyar öz farsdilli yaradıcılığında təkcə leksik üslub deyil, fars dilinin sintaktik üslubuna da böyük təsir göstərə bilmişdir. Azərbaycan dilində “əli ətəyində olmaq” sözünə çox rast gəlmək olur. Bunun mənası da, kimdənsə “kömək istəmək, yardım diləmək” mənasını verir. Şəhriyar eyni ifadəni olduğu kimi fars dilinə tərcümə etməklə dilin sintaktik üslubuna təsir göstərmişdir.

Beytdəki «*کس از دور فلک دستی نبرد*» cümləsi farsın öz daxili deyim sisteminə məxsusdur (“dast bordan” = nəsə qoparmaq/qazanmaq), amma “**bəxt gətirmək/əlin gətirməsi**” məntiqi ilə qoşa işlənməsi türk deyim dünyası ilə semantik rezonans yaradır. Bu cür **ikili rezonans** Şəhriyar poetikasında tez-tez baş verir: bir deyim farsca görünür, lakin arxa planda türk deyim modelini də işə salır — oxucu iki mədəni kodu eyni anda eşidir.

Bu fikrimizi başqa nümunələr əsasında da sübuta yetirə bilərik.

خاموشی ما مایه ی سردی است کجایی
ساقی که دمی گرم کنی چانه ما را (شهریار، 78)

Sükutumuz soyuqluğun səbəbidir — haradasan?

Ey saqi, gəl ki bir anlıq çənəmizi qızıqdırasan.

Gördüyümüz kimi Azərbaycan dilində “söhbətə başı qarışmaq” mənasında işlənən “çənəsi qızıqmaq” sözünü Şəhriyar olduğu kimi fars dilinə tərcümə etmiş və bununla da Azərbaycan dilinin fars dilinə təsirini bir daha da artırmışdır.

Azərbaycan dilində “səbr kasası dolmaq”, “səbr kasası daşmaq” ifadələrinə rast gəlmək mümkündür. Şair farsdilli yaradıcılığına bu kimi sözləri daxil etməkdən çəkinməmiş və olduğu kimi işləmişdir. Aşağıdakı beytə baxaq:

آه من تا شعله سر داد اشگ من سر می رود
دیگ صبرم کاتش هجران بجوش آرد مرا (شهریار، 83)

Mənim ahım şöləyə kimi baş verdi, göz yaşım axır

Səbr kasasıyam, hicran atəşi məni cuşa gətirir.

3. Üslubi təsir

Şəhriyarın üslubu fars klassik poeziyasındakı təmtəraqlı və mürəkkəb ifadələrdən fərqli olaraq, sadə, səmimi və xalq dilinə yaxın tərzdədir. Bu sadəlik türk dilinin ruhundan gəlir. O, sözün təntənəsindən çox, duyğunun təbiiliyinə üstünlük verir. Məsələn, Firdovsinin “Şahnamə”sində və Hafizin qəzəllərində ağır bədii təsvirlər üstünlük təşkil etdiyi halda, Şəhriyarın poetik dili daha “xalqvari” və emosionaldır.

Müqayisəli təhlil

1. Eyni mövzuda iki dilin qarşılaşdırılması

Şəhriyarın “Heydər babaya salam” poeması Azərbaycan dilində, qəzəlləri isə fars dilində yazılmışdır. Onun farsdilli qəzəllərinə baxanda çoxunda eyni səmimi şair ruhu, uşaqlıq, kənd həyatı, ana məhəbbəti və nostalji duyğuları ifadə olunur. “Heydərbaba”da bu duyğular açıq və xalq dilində verilsə, farsca qəzəllərdə həmin hisslər poetik rəmzlərlə, lakin eyni emosional ruhda təqdim olunur. Bu, göstərir ki, dil dəyişsə də, düşüncə və duyğu sistemi eyni türk ruhuna əsaslanır.

2. Obraz sistemi və simvolika

Şəhriyarın farsca şeirlərində “dağ”, “külək”, “ay”, “yarpaq” kimi obrazlar türk folklor və poeziyasındakı mənalarla işlənmişdir. Bu, onun farsca poetik mühitə türk simvollarını daşdığını sübut edir. Şəhriyar obrazları çox zaman **türk dünyagörüşünün** təbii elementlərinə (yurd, yaylaq, çöl, yırtıcı quş, at, köç motivi) söykənir. Yuxarıdakı “Simurq ↔ Quş” qarşılaşdırması bunun nümunəsidir: mifik-ustanı (simurq) ilə real-təbiini (şahin) toqquşdurub, şair **mənəvi ölçüləri** konkret gerçəkliklə səsləşdirir.

به گردباد هم از من گرفته آتش شوقی
که خاک غم به سر افشان به کوه و دشت دویده (Ganjoor, Shahriar, s. 120)

Hətta burulğan da məndən bir şövq atəşi almışdır,
Elə ki, başına qəm torpağı səpərək dağa-düzə qaçmışdır.

Şəhriyarın farsdilli “Divan”ında türk sözü ilə yanaşı “Siyavuş”, “Rüstəm” sözlərinin işlənməsinin şahidi oluruq. Şəhriyar Firdovsinin “Şahnamə” əsərindən “Siyavuş”, “Rüstəm” sözlərini görmək olar. Bunu aşağıdakı beytlərə göstərə bilirik:

خون دل ریخته ترک نگهی کو رستم

(Ganjoor, Shahriar, s. 100) تا ز توران طلب خون سیاوش کنیم

Ürək qanı tökmüşəm, türk baxışlısan hanı Rüstəm?
Ta ki Turandan Siyavuşun qanını tələb edək.

بیژن تر از آنم که به چاهم کنی ای تُرک

(Ganjoor, Shahriar, s. 112) خونم بفشان کیست سیاوش تر از من

Bijəndən də üstünəm, məni quyuya sala bilməzsən, ey türk;
Qanıma tök — məndən daha Siyavuş-tək kim var?

خمیدهام چو کمان تا ز تیر آه کمین گیر

(Ganjoor, Shahriar, s. 155) به رستمی بستانم ز ترک چشم تو کینی

Kaman tək bükülmüşəm ki, ahımın oxu ilə pusqu qurum;
Rüstəm tək sənın türk gözündən qisasımı alım.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz beytlər tarixi alluziyaları (Rüstəm, Siyavuş, Bijən/Bican), klassik məcazları (“türk” məzmunu, göz–ox, qan–intiqaq semantikas) və lirik “mən”in emosional-ideoloji mövqeyini açır.

Rüstəm – “Şahnamə”nin ən qüdrətli pəhləvanı; ədalət və intiqamın icraçısı.

Siyavuş – nahaq qanı tökülən, günahsızlığın simvolu; onun qanının “tələb edilməsi” ədalətin bərpası ideyasıdır.

Bijən (Bican) – Turanda **quyuya atılıb** əsir edilən igid; sonradan Rüstəm tərəfindən xilas olunur. “Quyu” motivi məğlubiyyət, əsarət və sınaq rəmzidir.

“Türk”/“Turan” – klassik poeziyada ikiqat məna daşıyan işarə:

Coğrafi-siyasi: Turan – İrənın (məcazi “öz”ün) “qarşı tərəfi”, düşmən məkanı; ədalətin bərpa olunacağı məkan.

Məhəbbət məzmunu: “türk gözlü” – sevgilinin sərt, ovsunlayıcı, qənimət alan baxışı; gözün “ox”u aşiqi yaralayır.

1-ci beyt

“Ürək qanı tökmüşəm... hanı Rüstəm?

Ta ki Turandan Siyavuşun qanını tələb edək.”

Lirik “mən” dərın iztirab (“ürək qanı”) içindədir; bu iztirab şəxsi dərddən (sevgili zülmü) ictimai-epik ədalət motivinə (Siyavuşun qanı) yüksəlir.

Rüstəmin çağırılması – ədalətin, gücün “kənardan” dəvəti; haqsızlığın miqyası elə böyüyüb ki, onu yalnız rəmzi-epik güc həll edə bilər.

İham (ikiqat məna): “türk baxış” – həm sevgilinin qəddar baxışı (eşq planı), həm də Turan düşmənliliyi (epik plan). Beləliklə, şəxsi yara (“ürək qanı”) ümumi ədalət məsələsinə bağlanır.

2-ci beyt

“Bijəndən də üstünəm, məni quyuya sala bilməzsən, ey türk;

Qanıma tök — məndən daha Siyavuş-tək kim var?”

“Quyu” birbaşa Bijən hekayəsinə işarədir: lirik “mən” özünü **Bijəndən də artıq igid** sayır, yəni zülmə tabe olmur, ruhən əsir düşmür.

“Qanıma tök” – **mübaligə:** “öldürsən belə, mənim günahdan uzaq (Siyavuş-tək) təmizliyim qalacaq”.

“Siyavuş-tək kim var?” – **təlmih:** Siyavuşun nahaq qanı **paklıq və şəhidlik** idealıdır; “mən” öz haqq davasını bu idealla eyniləşdirir.

3-cü beyt

“Kaman tək bükülmüşəm ki, ahımın oxu ilə pusqu qurum;

Rüstəm tək sənın türk gözündən qisasımı alım.”

“**Kaman–ox–pusqu**” ardıcılığı klassik eşq hərbiyyəsi leksikonudur: aşıqın “**ahı**” **ox** kimi təsəvvür olunur; “**bükülmək**” həm qəmi (zahiri əyilmə), həm də atışa hazır kamandır (daxili qüvvət).

“**Türk göz**” – sevgilinin cazib, amma divanə edən baxışdır; “qisas” – burada **ədalətin bərpası** deməkdir: aşıq “ah”ın oxu ilə zalım baxışın hökmünü geri alır.

Yenə **Rüstəm** çağırışı: lirik “mən” öz içindəki “rüstəmlik” potensialını oyadır – qisası həm dəruni güclə, həm də ədalət simvolu ilə əlaqələndirir.

Təlmih: Rüstəm, Siyavuş, Bijən motivləri.

İham / Məzmun: “türk” – həm düşmən, həm sevgili; “göz”ün ox atması.

Mübaligə: “Bijəndən də üstünəm”, “Siyavuş-tək kim var?” – özünü epik idealla ölçmək.

Təzad: Məhəbbətin fərdi xiffəti ↔ epik-ictimai ədalət çağırışı; “ürək qanı” ↔ “qan tələb etmək” (şəxsi ağrıdan hüquqi-əxlaqi tələbə keçid).

Metafora və istiarə: “ahın oxu”, “kaman tək bükülmək”, “gözün qəniməti”.

Şəxsi iztirab → **ədalət arayışı:** Aşıqın yarası ümumi haqsızlığa (Siyavuşun qanı) bağlanır; sevgi poeziyası epik ədalət estetikası ilə qovuşur.

Qurban və igidlik dialektikası: Siyavuşun paklığı ilə Bijənin dözümlü/igidliyi birləşdirilir; lirik “mən” həm **günahsız qurban**, həm də **məğlub edilməyən igid** obrazını özündə toplayır.

Daxili Rüstəm ideyası: “Hanı Rüstəm?” səslənişi yalnız xarici xilaskar deyil, **öz içindəki ədalət gücünü oyatma** çağırışıdır.

Təhəyyüç–mübarizə tonu: İlk misrada dözülməz ağrı (“ürək qanı”), sonrakılarda **qətiyyət və meydan oxuma** artır.

Epik leksika (qan, intiqam, pusqu) ilə **lirik leksika** (ah, göz, baxış) üz-üzə gətirilir; bu, klassik şərq poeziyasının tipik sintezidir.

1-ci beytin “**türk-nigahi**” ifadəsi klassikdə çox vaxt **sevgilinin baxışı** mənasında işlənir. Ancaq “**Turan**” və “**Siyavuşun qanı**” kontekstləri bu “türk” sözünə **geosiyasi qat** da verir. Yəni beyt **iki planda** oxunur:

1. **Eşq planı:** Zalımanə baxışlı sevgilidən zülmün hesabı sorulur.

2. **Epik plan:** Turandan nahaq qan üçün ədalət tələb edilir.

Bu beytlər eşq qəmindən çıxıb **ədalət və haqlılıq** axtarışına yüksələn, “**Şahnamə**” **alluziyaları** ilə zərifləşən bir lirik-epik toxunuş yaradır. Lirik “mən” həm **Siyavuşun təmizliyi**, həm **Bijənin sarsılmazlığı**, həm də **Rüstəmin ədalət gücü** ilə öz ağrısını mənalandırır: şəxsi yara ictimai-mənəvi **haqqın bərpası** idealına çevrilir.

Nəticə

Şəhriyarın farsdilli yaradıcılığına türk dilinin təsiri çoxşaxəlidir. Bu təsir yalnız leksik səviyyədə deyil, həm də düşüncə tərzində, üslubda və poetik ruhda özünü göstərir. O, fars dilinin incəliyini türk duyğusunun sadəliyi ilə birləşdirərək iki ədəbi dünyanın vəhdətini yaratmışdır. Bu mənada Şəhriyar həm fars, həm də türk ədəbiyyatının ortaq dəyəridir. Şəhriyarın yaradıcılığı milli dilin və mənəvi dəyərlərin bəşəri poeziyada necə təzahür edə biləcəyini nümayiş etdirən parlaq nümunədir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Rəhimova D. M. Müasir fars dilində Azərbaycan-türk sözləri. Bakı: Çənlibelnəşr, 1998, 148 s.

Zərinəzadə H. H. Fars dilində Azərbaycan sözləri (Səfəvilər dövrü). Bakı: AMEA nəşriyyatı, 1962, 435 s.

Иранское языкознание. История, этимология, типология / Под ред. В. С. Расторгуева / М.: Наука, 1976, 113 с.

Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий: в 4-х т.Т. 1., Ч. 1., Сан.: Типография Российской Императорской Академии Наук, 1893, 967 с.

محمد حسين شهريار ، مجموعه كامل اشعار شهريار .

<https://vajehyab.com/>

<https://ganjoor.net/>